

IN DE STEIGERS

monumentennieuws uit West-Vlaanderen

2de jaargang, nummer 1 - juni 1995

Provincie West-Vlaanderen

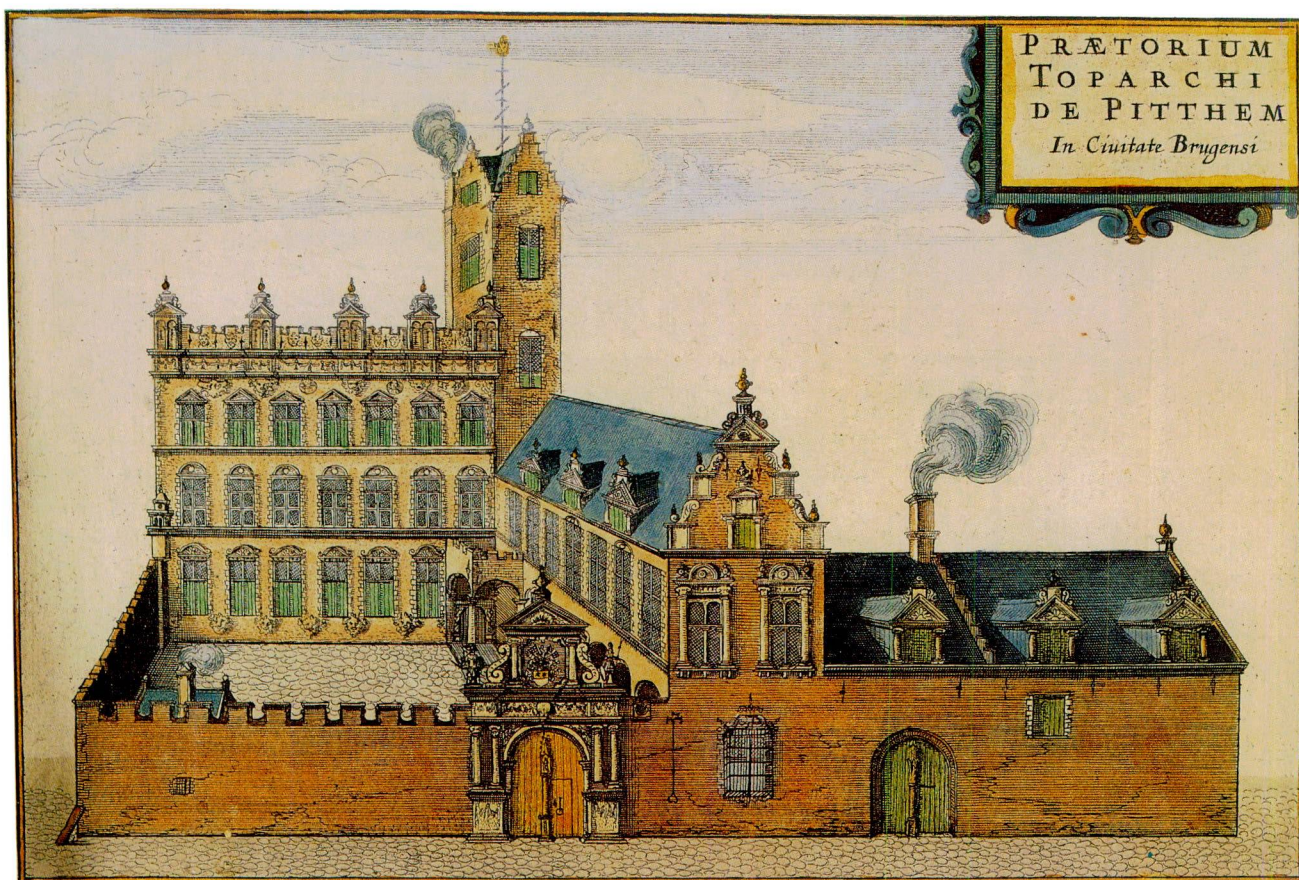
De Provincie West-Vlaanderen en het Bisschoppelijk Paleis in Brugge

Het Bisschoppelijk Paleis in Brugge is één van de drie kerkelijke gebouwen waarvan het onderhoud krachtens artikel 69 van de Provinciewet aan het provinciebestuur opgelegd is. De andere twee zijn de kathedraal en het Groot-Seminarie. Het Bisschoppelijk Paleis is bovendien eigendom van de Provincie, in tegenstelling tot beide andere gebouwen, die respectievelijk eigendom zijn van de kerkfabriek van Sint-Salvators en van het Seminariebestuur. De Provincie dient dus ook als eigenaar te zorgen voor de goede staat van het gebouw.

De bisschoppelijke residentie in de Heilige Geeststraat is ondergebracht in het voormalige Hof van Pittem. Dit was een van die grote herenwoningen (in het

Frans: *hôtels*) die vrij talrijk voorkwamen in het laat-middeleeuwse en 16de-eeuwse Brugge. Het waren een soort 'stadspaleizen', opgetrokken door rijke patriciërs of edellieden en meestal voorzien van een (trap)toren als statussymbool. De naam «Hof van Pittem» is afkomstig van een van de vroegere eigenaren: de Claerhouts, die de titel van «heer van Pittem» voerden. Ook andere belangrijke families zijn eigenaar van het pand geweest, waaronder een tak van het bekende adellijke geslacht de Croÿ (1710-1738). In die tijd noemde men het gebouw dan ook vaak *Hôtel de Croÿ*. Voordien, in de 17de eeuw, was het enige tijd de residentie van de Spaanse militaire gouverneur van de stad en vervolgens de ambtswoning van de hoogbaljuw geweest.

Het Hof van Pittem te Brugge, thans Bisschoppelijk Paleis. Kopergravure, met waterverf gekleurd, uit: A. Sanderus, Flandria Illustrata, deel I, Keulen 1641 (Gent, Universiteitsbibliotheek).

De oudste gedeelten van het gebouw gaan vermoedelijk terug tot de 15de eeuw: de zijgevel in de Gozeputstraat bevat bouwsporen uit die tijd. In 1549 werd het Hof van Pittem grotendeels in Renaissancestijl herbouwd. Het is dit gebouw dat, weliswaar met aanpassingen in de loop der tijden, tot op heden is blijven bestaan.

In het tweede kwart van de 18de eeuw krijgt het Hof van Pittem voor het eerst een religieuze bestemming. In 1738 staat het namelijk leeg en de toenmalige bisschop van Brugge, Hendrik van Susteren, slaagt er na heel wat administratieve moeilijkheden in om het te verwerven en er het bisschoppelijk seminarie in onder te brengen. Het verstrekken van een degelijke priesteropleiding is één van de grote bekommernissen van deze bisschop en daar heeft hij in de voorgaande jaren zo'n succes mee geboekt dat het bestaande seminarie - twee huizen in de Ridderstraat - veel te klein geworden is. Het aangekochte Hof van Pittem moet hier soelaas brengen.

Met het oog op de nieuwe bestemming laat monseigneur Van Susteren het complex verbouwen. Hoe ingrijpend die verbouwing is geweest, is niet helemaal duidelijk. Het is met name niet zeker of de hele noordvleugel (d.w.z. de zijvleugel rechts bij het betreden van de binnenplaats) toen gesloopt en iets noordelijker heropgebouwd is, dan wel of hij alleen grondig verbouwd en hoger opgetrokken is. Het feit dat de hoofdvleugel op een gravure in Sanderus' *Flandria Illustrata* slechts zeven traveeën telt en de thans bestaande hoofdvleugel er twaalf heeft, kan op een verplaatsing van de zijvleugel

wijzen. Het is echter evengoed mogelijk dat de afbeelding bij Sanderus geen correcte weergave van de toenmalige toestand vormt. Bij de verbouwing is alleszins de thans nog bestaande monumentale trap aangebracht ter vervanging van de vroegere traptoren. In 1740 is de verbouwing gereed en neemt het seminarie zijn intrek in het voormalige Hof van Pittem.

Aan deze episode komt iets meer dan een halve eeuw later alweer een einde: de Franse wet op de eredienst van 5 Frimaire jaar VI (25 november 1797) legt de sluiting van de seminaries op. In 1801 volgt de opheffing van het bisdom Brugge. De Napoleontische wet op de eredienst van 18 Germinal jaar X (8 april 1802), die onder meer het Concordaat tussen Napoleon en de paus omvat, legt de nieuwe indeling van de bisdommen vast: voortaan valt het Leiedepartement (de voorloper van de provincie West-Vlaanderen) onder het bisdom Gent. Het seminariegebouw is inmiddels in handen van de overheid terecht gekomen en doet achtereenvolgens dienst als kazerne, militair hospitaal en school. Een poging van de Gentse bisschop Fallot de Beaumont om het Brugse seminarie te heropenen, stuit op tegenstand van de Franse overheid en mislukt.

Na de heroprichting van het bisdom Brugge op 27 mei 1834 is er een nieuwe kerkelijke taak weggelegd voor het Hof van Pittem. Het krijgt niet zijn oude functie terug - het seminarie wordt ondergebracht in de voormalige Duinenabdij langs de Potterierei - maar wordt nu bisschoppelijke residentie. Het vroegere bisschoppelijke paleis op de Burg is namelijk niet meer beschikbaar. In de

Redactioneel

Vorig jaar september verscheen het eerste nummer van *In de Steigers / Monumentennieuws uit West-Vlaanderen*, uitgegeven door het provinciebestuur van West-Vlaanderen. Het was meteen een speciaal nummer, naar aanleiding van de tentoonstelling «Toren in Steigers» over de restauratie van de Sint-Salvatorskathedraal in Brugge.

Dit is het nieuwe nummer van *In de Steigers*, en tevens het eerste «gewone» nummer. Uit de inhoudstafel blijkt een grotere verscheidenheid in de behandelde thema's. Natuurlijk is er nieuws over de restauratie van de Sint-Salvator. Het is een onderwerp dat in de komende jaren nog vaak aan bod zal komen. Maar daarnaast is er ook ruim aandacht voor het Bisschoppelijk Paleis in Brugge. Dit gebouw - eigendom van de Provincie - onderging zopas een restauratiebeurt. Dit leek een goede gelegenheid om er even de schijnwerper op te richten.

Nieuw is verder de rubriek *Boekenplank*, waarin de aandacht gevestigd wordt op recente boeken over een of ander aspect van het monumentaal patrimonium in de provincie. Het is niet de bedoeling er een volwaardige recensie-rubriek van te maken, maar soms kan er toch heel even een kritische noot doorklinken...

Tenslotte zijn er nog wat gevarieerde korte berichten. Ook daar komt een monument aan bod waarover in de toekomst nog regelmatig in deze kolommen zal geschreven worden: het Fort Napoleon in Oostende. Dit jaar begint immers de restauratie van dit bijzondere vroeg 19de-eeuwse militaire bouwwerk. In het najaar is de verschijning van een volgend nummer van *In de Steigers* voorzien. Ondertussen komt er ook nog een speciale editie ter gelegenheid van Open Monumentendag 1995.

De redactie.

Franse tijd diende het als prefectuur en nadien is het gouverneurswoning geworden. Het provinciebestuur, dat sinds de wet van 18 Germinal jaar X verplicht is een huis ter beschikking van de bisschop te stellen, koopt op 13 december 1834 het Hof van Pittem over van de stad Brugge en verbouwt het in 1835-1836 tot bisschopsverblijf. De nieuwe bisschop van Brugge, Frans René Boussen, betreft het op 2 juli 1836.

Sindsdien heeft het Hof van Pittem ononderbroken dezelfde functie vervuld. In de loop van die honderdzestig jaar is de Provincie West-Vlaanderen trouw zijn wettelijke verplichtingen nagekomen. Deze bestonden niet alleen uit de gewone onderhoudswerken. Indien nodig werden ook ingrijpende herstellingen of verbouwingen doorgevoerd. Zo werd in 1859 de monumentale ingangspoort aan de Heilige Geeststraat, die uit 1738-1740 dateerde en vervallen was, herbouwd. In 1880-1881 werd het gebouw gerestaureerd onder leiding van provinciaal architect René Buyck. Na de tweede wereldoorlog, in de jaren '60, bouwden men aan de tuinzijde nieuwe kantoorruimten bij. Deze waren noodzakelijk voor de goede werking van de bisschoppelijke administratie, maar kunnen helaas niet echt als een architecturale verrijking beschouwd worden.

In 1990-1991 werden de oude stallen op smakvolle wijze tot een moderne archiefruimte omgebouwd. Hierdoor kon het rijke bisschoppelijke archief van de relatief onveilige zolders naar aangepaste opslagruimten verhuizen. Er werd tevens een nieuwe leeszaal ingericht. Voortaan kunnen de vorsers de documenten, waarvan de oudste tot de 11de eeuw teruggaan, in ideale omstandigheden raadplegen.

De heraanleg van de binnentuin volgde in 1992. Ondertussen werd ook het dossier voor de herstelling van de voorgevels en de daken voorbereid. Deze werken, waarvan de kosten op ruim twaalf miljoen frank begroot waren, vonden in de loop van 1994 plaats.

Marc Ryckaert

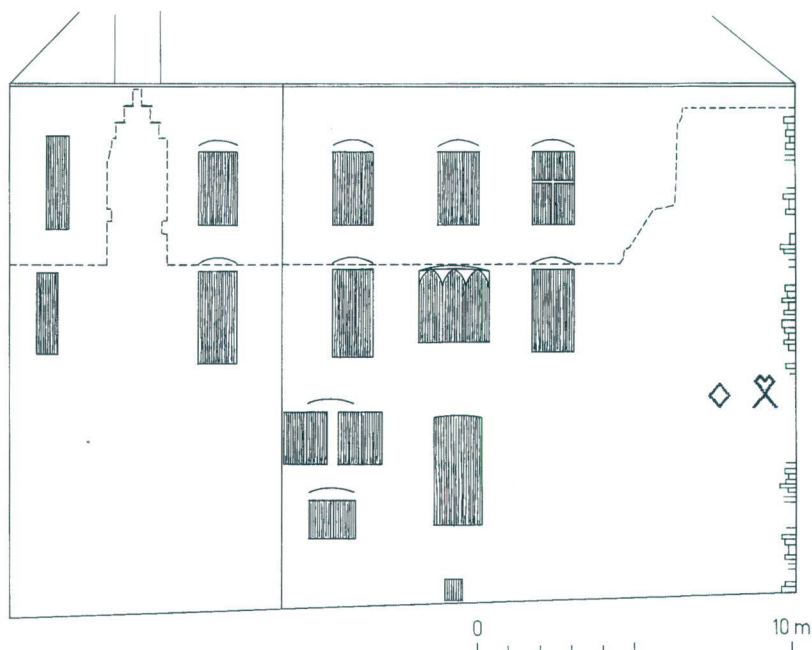
Bibliografie:

M. Cloet (o.l.v.), *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge 1984.

L. Devliegheer, *De huizen te Brugge*, 2de druk, Tielt/Amsterdam 1975, blz. 118-119.

G. Houwen, *Het «Hof van Pitthem»*, Brugge 1995 (uitgave Bisdom Brugge; beperkte oplage, niet in de handel).

W. Moeyaert, 'De Provincie en haar verplichtingen ten opzichte van de katholieke eredienst', in: *Pro-Info* (personeelsblad Provincie West-Vlaanderen), V (1989), nr. 21, blz. 9.

Boven: bakstenen zijgevel van het Bisschoppelijk Paleis in de Goezeputstraat, met sporen van een ouder, waarschijnlijk 15de-eeuws gebouw. Het hoger opgetrokken metselwerk rechts is vermoedelijk het overblijfsel van een om de hoek omgevoerde schermgevel. Uit: L. Devliegheer, *De huizen te Brugge* (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 2-3), 2de uitgave, Tielt/Amsterdam 1975, blz. 118.

Onder: de monumentale toegangspoort van het Bisschoppelijk Paleis in de Heilige Geeststraat in Brugge. De poort dateert uit de tijd van bisschop Hendrik van Susteren, die het voormalige Hof van Pittem als seminarie liet inrichten (1738-1740). Boven de ingang: Van Susterens wapenschild en wapenspreuk ('Ut prosim' = 'opdat ik dienst moge bewijzen').

Bisschoppelijk Paleis, Brugge: detail van de voorgevel vóór de restauratie van 1994.

Bisschoppelijk Paleis te Brugge Restauratie van gevels en daken

In de loop van de jaren 1980 werd Groep Planning (1) belast met de restauratie van een gedeelte van de gevels en daken van het Bisschoppelijk Paleis te Brugge. Na een eerste fase van dakwerken, in eigen beheer uitgevoerd door de provinciale Technische Dienst (2), zouden de gevels uitgevend op het binnenplein, als ook de daarboven gelegen daken en zolders onder handen genomen worden. De bouwvergunning voor de restauratie werd verkregen op 15 maart 1991 en het uitvoeringsdossier door de Bestendige Deputatie goedgekeurd op 21 maart daaropvolgend. Daarna begon een anderhalf jaar durende administratieve stilte. Inmiddels werd de Monumentenwacht opgericht. Eén van de eerste opdrachten was de inspectie van het Bisschoppelijk Paleis, uitgevoerd eind september 1992. Nadien werd besloten het dossier te herwerken in functie van de bijkomende vaststellingen gedaan tijdens dit onderzoek. Daarnaast werd bij een onderhoudsschilderbeurt binnen het gebouw vastgesteld dat het centrale medaillon boven de monumentale trap vervaarlijk aan het uitzakken was (3). De versteviging ervan zou eveneens opgenomen worden in het uitvoeringsdossier. Tenslotte diende het bestek ook nog aangepast te worden aan de steeds evoluerende wetgeving in verband met de subsidiëring van de restauratie van beschermde gebouwen. Het aangepaste bestek werd in april 1993 ingediend en - na goedkeuring door de Bestendige Deputatie en door het Bestuur voor Monumenten en Landschappen - aanbesteed. De aanbesteding vond plaats op 23 december 1993 en een goede maand later, op 28 januari 1994, volgde de vaste subsidiebelofte van de Vlaamse Gemeenschap (4). De werken, toevertrouwd aan de b.v.b.a. Himpe uit Zedegem voor ruim 12 miljoen frank, werden aangevat op 14 maart 1994 en voorlopig opgeleverd op 20 december van hetzelfde jaar.

Restauratie van de gevels

Het dossier voorzag hoofdzakelijk in een grondige reinigingsbeurt van beide op het binnenplein uitgevende gevels, het lokaal herstellen van het parentmetselwerk (natuursteen en baksteen) en het herschilderen van het gevelmetselwerk met minerale verf.

Het reinigen van het baksteenmetselwerk stelde geen noemenswaardige problemen. Reeds na een eerste reinigingsbeurt met water onder druk hadden de gevels hun oorspronkelijke uitstraling teruggevonden.

Bij detailonderzoek van het voegwerk werd een merkwaardige afwerking vastgesteld. Tijdens een vorige restauratie (1880?) waren de gevels, na het

gedeeltelijk hervoegeen ervan, volledig in baksteenkleur geschilderd, waarna de voegen bovenop de geschilderde oppervlakten met een witte voegspecie afgewerkt werden. De reden hiervoor ligt nogal voor de hand: het baksteenmetselwerk was toen reeds verweerd, waardoor de hoeken en randen van de afzonderlijke stenen afgerond waren en dus niet meer scherp en rechtlijnig. Door deze werkwijze verkreeg men een uniforme baksteengevel met egaal en recht doorlopend voegwerk. Het hernemen van deze techniek werd echter niet overwogen. Al het voegwerk van de gevels zou immers opnieuw uitgekapt moeten worden, wat verdere beschadiging van de bakstenen zou veroorzaken. Aangezien het voegwerk daarenboven nog in zeer goede staat verkeerde, diende slechts een beperkte oppervlakte hervoegegd te worden. De reiniging van bepaalde natuurstenen geveldelen stelde meer problemen. Bij het bouwen was slechts één natuursteensoort gebruikt, namelijk Balegemse kalkzandsteen. Deze steen is echter sinds het einde van de 19de eeuw niet meer in de gewenste formaten en kwaliteiten voorhanden (5). Bij de gevelrestauratie in 1880 werden verweerde gevelelementen in Balegem vervangen door nieuwe elementen in Franse kalksteen van Saint-Joire (6). Deze steen, die overigens in zeer goede staat bewaard is, patineert echter

donkergrijs- tot zwartkleurig. Om de esthetisch storende patina weg te nemen besloot het bestuur om de donkerste steengedeelten (hoofdzakelijk oppervlakten die niet rechtstreeks blootgesteld zijn aan regen en afspoelend water) te reinigen met water waaraan licht schurende bestanddelen toegevoegd werden. Daarna werden de zichtoppervlakten verhard en waterwerend gemaakt.

Slechts een beperkt aantal natuurstenen onderdelen dienden vervangen of gerestaureerd te worden. De vervanging beperkte zich hoofdzakelijk tot de waterlijsten onder de vensterdorpels van de eerste en de tweede verdieping, waarbij nieuwe Massangis-steen ingebracht werd ter vervanging van de verweerde Balegem. De kettingblokken rond de vensteropeningen en de kroonlijstonderdelen, eveneens in Balegem, werden hoofdzakelijk met kunststeen bijgewerkt.

Na beëindiging van de restauratiewerken werd in onderling overleg met het Bestuur voor Monumenten en Landschappen besloten om de gevels niet te herschilderen, dit om verschillende redenen. Vooreerst hadden de gevels een gelijkmatiger uitzicht dan ooit had kunnen vermoed worden; slechts weinig stenen waren vervangen en het hervoegeen was zeer beperkt gebleven. Daarnaast zou het herschilderen van de baksteenoppervlakten een gans ander uitzicht bewerkstelligen dan dit vóór restauratie, waarbij de zichtbare voeggedeelten als witte lijnen zichtbaar waren bovenop het echte (rood geschilderde) voegwerk.

Restauratie van de daken

De dakvlakken aan de zijde van het binnenplein zijn uitgevoerd in natuurleien, genageld op een houten bebording. Aangezien deze in betrekkelijk goede staat verkeerden, werd slechts selectieve vervanging en gedeeltelijke vernieuwing ervan voorzien. Vervanging gebeurde in de zones net boven de kroonlijstgoten en op enkele verweerde dakgedeelten, hoofdzakelijk onder nokken en langs hoekkepers en kilgoten.

De achterliggende dakvlakken zijn uitgevoerd in gegolfde dakpannen. Om enigszins tegemoet te komen aan de hedendaagse comforteisen werd voorzien in het volledig herleggen van deze daken na tussenplaatsing van onderdakplaten. Maximaal hergebruik van de bestaande dakpannen werd vooropgesteld. Ongeveer de helft van de oppervlakte aan dakpannen kon gerecupereerd en herlegd worden; aanvulling gebeurde met door de aannemer geleverde identieke hergebruikpannen. Vervanging van de volledig verweerde zinken dakgoten en regenwaterafvoeren van de beschouwde dakvlakken werd eveneens in het dossier opgenomen. Om de storende glans van nieuw zink te vermijden werd gebruik gemaakt van geprepatineerd zink.

De werken in de zolderruimten bestonden hoofdzakelijk uit het grondig reinigen van de dakspanten, de lokale vervanging van aangetast constructiehout (voornamelijk muurplaten), alsook het plaatselijk curatief en preventief behandelen van het

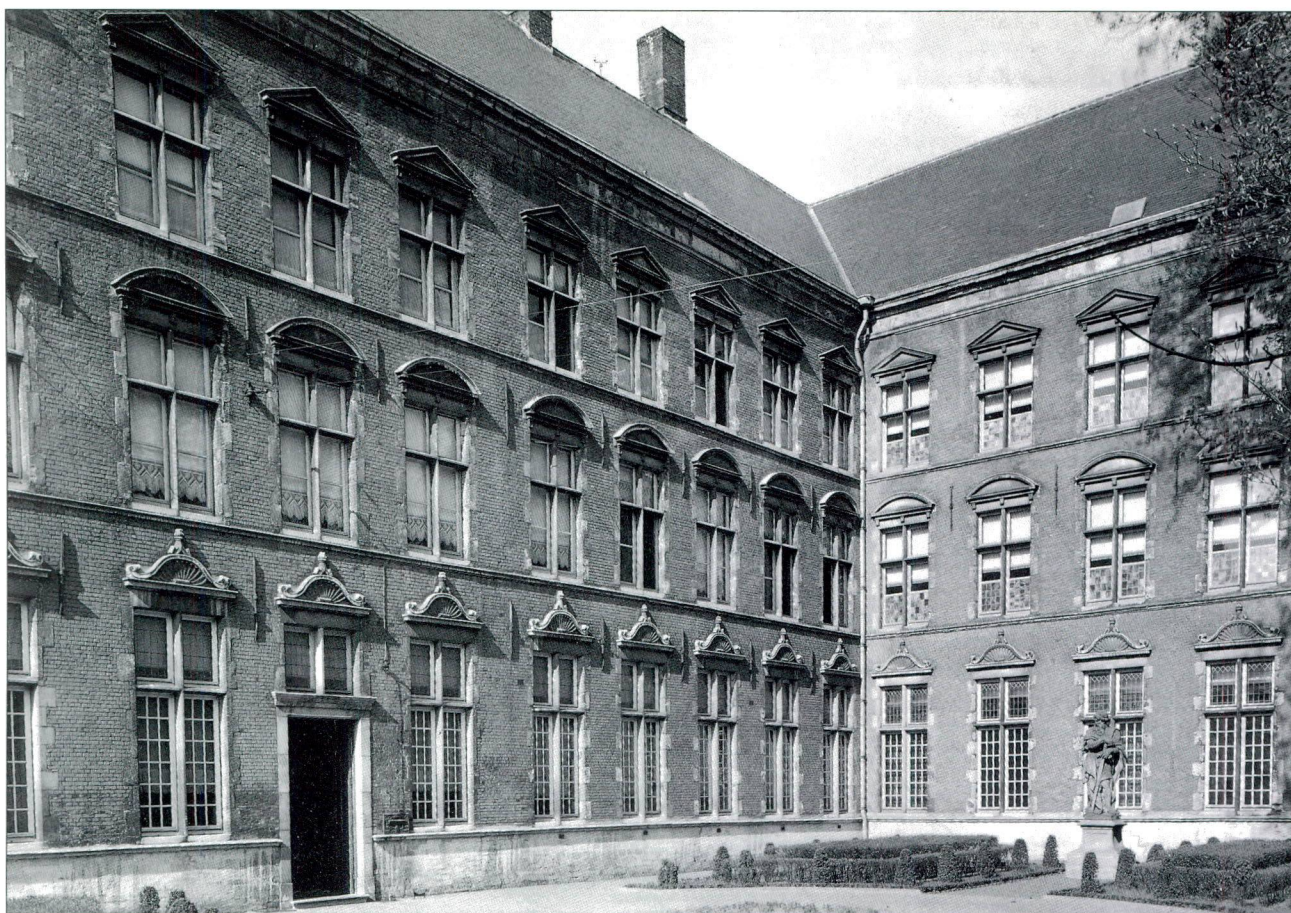
Massangis-steen

Hoewel Massangis-steen niet tot de traditioneel gebruikte steensoorten in Vlaanderen behoort, wordt het nu vanwege zijn goede eigenschappen vaak gebruikt bij restauraties van historische monumenten. Ook bij de recente restauratie van de bisschoppelijke residentie in Brugge werd deze steen op beperkte schaal aangewend. Massangis behoort tot een bepaald type kalksteen, dat met de verzamelnaam «oölitische kalksteen» wordt aangeduid (in het vorige nummer van *In de Steigers* zorgde een hardnekkig zetduiveltje ervoor dat er systematisch het foutieve «ölitisch» gedrukt werd). Op verzoek van de redactie bezorgde prof. R. Nys van de Vakgroep Geologie en Bodemkunde van de Gentse Universiteit de hierna volgende informatie over Massangis en andere oölitische kalksteensoorten.

Lagen van oölitische kalksteen kunnen zeer grote dikten bereiken. Het gesteente ontstaat door verharding van oölietenzand. *Oölieten* zijn kalkbolletjes die zich vormen in de brandingszone van tropische

kusten, zoals op de Bahama-eilanden. Zij ontstaan rond een mikroskopische kern, zoals een zandkorrel, uit een suspensie in zeewater. Wanneer de bolletjes de omvang hebben aangenomen van een viseitje - vandaar hun naam: «oön» is Grieks voor «ei» - zinken ze naar de zeebodem. De holten tussen de bolletjes worden naderhand opgevuld door kalkspaat, het zogenaamde micriet of spariet. Op mikroskoopfoto's is dit meestal duidelijk te zien, behalve wanneer het gesteente geherkristalliseerd is.

Oölitische kalksteen komt in de ondergrond van Vlaanderen niet voor. In vroegere eeuwen werd dit gesteente hier dan ook niet als bouw materiaal aangewend. Sinds de negentiende eeuw wordt het echter op grote schaal ingevoerd, vooral uit Frankrijk, zowel voor nieuwbouw als voor restauratie. De verschillende variëteiten worden meestal omschreven als «Franse witte steen». Uiterlijk zijn het allemaal sterk verwante witte tot licht okerkleurige (door ijzeroxyden), matig poreuze kalkstenen. Ze worden genoemd naar de streek waar ze vandaan komen: Massangis, Vaurion, Anstrude, Magny...

*Bisschoppelijk Paleis,
Brugge: voorgevels van
de hoofdvleugel (links)
en de zijvleugel
(foto A.C.L.)*

hout tegen houtborende insecten. Tijdens de uitvoering van de werken besliste het Provinciebestuur om de zoldervloeren eveneens onder handen te nemen. De oude, onregelmatig verlopende vloeren werden volledig uitgespiet en bekleed met nieuwe vloerplaten. Door zorgvuldige opbouw en tussenplaatsing van isolerend materiaal werd deze verdieping daarenboven brandveilig afgescheiden van de onderliggende bouwlagen.

Binnenrestauratie

Als enig binnenrestauratiewerk werd voorzien in het verstevigen van de gepleisterde plafondversiering boven de monumentale trap. Het geheel bestaat uit een met rocailles versierde randlijst, waarbinnen zich het met rocailles omrande wapenschild van bisschop Hendrik van Susteren (1688-1742) bevindt. Onder het wapenschild zijn twee cherubijnen in een wolkenhemel aangebracht. Het geheel is gepolychromeerd en gepatineerd in een okerleurige glaci. Alle versieringen zijn in pleisterspecie op de plafondbepleistering gesculpteerd. Deze plafondbepleistering is bevestigd op houten latwerk, vastgetimmerd tegen de onderzijde van de erboven gelegen balklaag (moer- en kinderbalken) van de zoldervloer. De geconstateerde uitzakking was niet ontstaan door het loskomen van de bepleistering maar door de doorbuiging van de kinderbalken onder het gewicht van het plafond, gekoppeld aan de doorbuiging van de moerbalken door materiaalmoetheid. De consolidering van het geheel

stelde de ontwerpers en de uitvoerders voor een niet te onderschatten probleem. De kleinste onvoorzichtigheid zou een onherroepelijke instorting voor gevolg hebben.

Er werd geopteerd voor een versteviging van de houten vloerstructuur door deze op te hangen aan erboven te plaatsen stalen liggers. Deze liggers dragen de eigenlijke vloer en nemen de structurele rol van de moerbalken over. Plaatselijke verhoging van de zoldervloerconstructie boven deze versterking diende hierbij als een noodzakelijk kwaad aanvaard te worden.

Bijkomende werken

Bij detailonderzoek van de zijgevel en de tuinmuur in de Goezeputstraat tijdens de werken kwam de vrij precare toestand ervan aan het licht. Bepaalde venstermonen en -lintelen waren zodanig verweerd dat ze dreigden uit te vallen, en het metselwerk onder de natuurstenen kroonlijstelementen bleek ernstig aangetast te zijn door jarenlange vochtinsijpeling doorheen de kroonlijstgoten. Het Provinciebestuur besloot om onverwijld aan deze toestand te verhelpen.

Aangezien deze werken niet zonder gevelstellingen uitgevoerd konden worden, werd geopteerd voor een volledige gevelreiniging en -herstelling. Dubbele kosten voor werfororganisatie en -inrichting bij de volledige gevelrestauratie - die zich onvermijdelijk binnen de kortste keren zou opdringen - konden aldus vermeden worden.

Ongeveer één vijfde van de oppervlakte

aan baksteenparement diende vervangen te worden. Dit was vooral noodzakelijk op gelijkgronds niveau: jarenlange inwerking van opstijgend vocht en opspattend water afkomstig van het verkeer in de smalle Goezeputstraat hadden de stenen volledig verweerd. De schaarse natuurstenen gevelementen werden met kunstmortel bijgewerkt. Het schrijnwerk en de metalen geveldelen (muurankers e.d.) werden herschilderd.

Benoît Delaey, architect

(1) Groep Planning is een vennootschap van stedenbouwkundigen, verkeersdeskundigen, architecten en ingenieurs te Brugge en Brussel, o.l.v. W. Desimpelaere, B. Deconick en P. Lievevrouw, architecten, en van J. Hoste, burgerlijk bouwkundig ingenieur.

Medewerkers aan de studie waren R. Van den Heede, B. Delaey en D. Van Schuylenberg.

(2) De werken omvatten toen de daken boven de zuidelijke zijvleugels van het gebouw, twee aan elkaar palende halve schilddaken langs de Goezeputstraat.

(3) Over deze trap en het medaillon, zie: B. Beernaert & J. Esther, *Stad Brugge. 18de-eeuwse architectuur in de Binnenstad* (Brochure Open Monumentendag 15.09.1991), Brugge 1991, nr. 4.

(4) De restauratie werd uitgevoerd met subsidie van de Vlaamse Gemeenschap, ten belope van 60% van de kostprijs van de werken.

(5) C. Camerman, *Les pierres calcaires. Leur comportement sous l'action des fumées*, Brussel 1952, blz. 56.

(6) Camerman, *Les pierres calcaires*, blz. 100; L. Devliegheer, *De huizen te Brugge* (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 2-3), Tielt/Amsterdam 1975 (2), blz. 118. Deze steen werd hoofdzakelijk gebruikt voor de venstermonelen en -tussendorpels en voor de gesculpteerde vensterbekroningen.

Bisschoppelijk Paleis in 1938 op het nippertje aan vernieling ontsnapt

Op de voorpagina van *De Streekkrant* van 20 oktober 1994 werd de aandacht van de lezers gevestigd op enkele beschadigingen aan de tuinmuur van het Bisschoppelijk Paleis. De onbekende schrijver drong erop aan dat deze beschadigingen niet weggerestaureerd zouden worden. Het waren immers de sporen van een historische gebeurtenis: het neerstorten van een vliegtuig in 1938.

Een vliegtuigongeval in Brugge? Het is een bericht waarvan vele lezers ongetwijfeld verrast zullen opgekeken hebben. Oudere Bruggelingen zullen zich de gebeurtenis echter nog goed herinneren. De *Acta* van bisschop Henri Lamiroy vermelden inderdaad op 29 september 1938 in enigszins onklassiek maar toch zwierig latijn dat «circa horam 7.30 matutinam violenter ceciderit in hortum anteriorem aulae episcopalis machina bellica itineri aëro destinata» (rond halfacht in de ochtend stortte een oorlogsvliegtuig neer in de voortuin van het Bisschoppelijk Paleis).

Twee dagen voordien, op 27 september, had de Belgische regering in het licht van de gestegen internationale spanningen, besloten de legersterkte op te voeren en een gedeeltelijke mobilisatie af te kondigen. In het kader van die mobilisatie was in de ochtend van donderdag 29 september in Tienen een militair vliegtuig met een tweekoppige bemanning opgestegen met bestemming Het Zoute (waar zich toen nog een vliegveldje bevond).

Onderweg kwam het vliegtuig in de mist terecht en raakte het uit koers. Rond 7.15 uur seinde de bemanning dit aan het hoofdkwartier, eraan toevoegend dat zij zich op dat ogenblik boven een onbekende stad, misschien Brugge, bevonden. Vrijwel onmiddellijk daarna gebeurde het ongeval.

Een ooggetuigenverslag

André Dancaine, portier van het Bisdom, was toen pas twee jaar in dienst en herinnert zich die dag nog levendig. Architect Benoît Delaey tekende in oktober 1994 het volgende verhaal uit zijn mond op. Het uit koers geraakte vliegtuig vloog laag over Brugge. Vanwege de mist merkte de piloot te laat de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk op. Het vliegtuig raakte de bovenzijde van de zuidwestelijke hoektoren. Een blok steen (de torentopbekroning?) bleef steken tussen propeller en motorblok. Het vliegtuig stortte neer in de richting van het Bisschoppelijk Paleis. Het werd tegengehouden door de bomen op het voorplein (dat toen nog als tuin was aangelegd) en viel neer tussen de bomen en de tuinmuur langs de Heilige Geeststraat. De piloot kwam om het leven. De navigator was zwaar gewond; hij werd naar het militair hospitaal in de Peterseliestraat gevoerd en herstelde van zijn verwondingen. Niet alleen politie en rijkswacht waren onmiddellijk ter plaatse. Ook een groep gemobiliseerde militairen, die zich in het oude spoorwegstation op het Zand bevond, rukte uit naar de plek van het onheil. Wegens brandgevaar door weglekkende kerosine was de poort van het Bisschoppelijk Paleis inmiddels gesloten. Dit weerhield de militairen er niet van over de tuinen te klimmen.

Een ramp vermeden

Hoewel het vliegtuig tot een hoop verwrongen staal was herleid, ontplofte het niet en vloog het niet in brand. Dit mag een klein wonder heten. Niet alleen was er de weglekkende, zeer ontvlambare vliegtuigbrandstof. Het bleek ook dat het vliegtuig twaalf bommen aan boord had.

Indien er één of meerdere daarvan ont-ploft waren, was het Bisschoppelijk Paleis ongetwijfeld zwaar beschadigd geweest of uitgebrand. Daarbij zou onder andere het merkwaardige en rijke Bisschoppelijk Archief, dat zich toen nog op de zolders bevond, verloren gegaan zijn. Nu bleef de schade beperkt tot enige losgerukte stenen, geknakte struiken, wat gebroken ramen en... een vernielde stoel in Louis Philippe-stijl.

Bij de opruimingswerken werden elf van de twaalf bommen teruggevonden. Van de twaalfde vond men geen spoor terug. De hele buurt tussen de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het Bisschoppelijk Paleis werd vruchteloos uitgekamd. Pas in het midden van de jaren '50, bij de heraanleg van het voorplein, kwam ze te voorschijn op een diepte van ongeveer 35 centimeter.

En de sporen op de muur in de Goezeputstraat: zijn die nu echt de laatste getuigen van het ongeval geweest, zoals sommigen beweren? Uit de verklaringen van portier André Dancaïne blijkt dat dit niet het geval is. Het vliegtuig vloog boven muurhoogte en werd tegengehouden door de bomen, waarna het tussen de bomen en de muur in de bisschoppelijke voortuin terechtkwam. Slechts de bovenzijde van de muur op de hoek van de Goezeputstraat en de Heilige Geeststraat werd hierbij beschadigd. Deze beschadiging werd onmiddellijk hersteld. De thans «weggerestaureerde» sporen aan de straatzijde waren van minder ophefmakende oorsprong: enerzijds ging het om gewone verwerking, anderzijds om beschadigingen veroorzaakt door een vrachtwagen die er ooit zijn bocht miste...

Restauratie bovendeel Sint-Salvatorstoren nadert voltooiing

De zachte temperaturen hebben het mogelijk gemaakt dat de restauratiewerken

aan de Sint-Salvatorstoren tijdens de winter 1994-1995 ononderbroken konden verdergezet worden. Hierdoor was de wederopbouw van de vier bovenste hoektorentjes al vóór Kerstmis voltooid. De onderste vier volgden in het voorjaar '95; de afwerking van het laatste was voorzien voor midden mei.

Nieuwe hoektorentjes

Men zal zich herinneren dat de hoektorentjes in 1993 vanwege hun bouwvaligheid verwijderd waren en dat er zelfs even aan gedacht werd het volledige negentiende-eeuwse torengedeelte af te breken. Uiteindelijk ging men niet zo ver en besloot men de toren in zijn bestaande vorm te herstellen. Dit impliceerde dus ook de heropbouw van de gesloopte hoektorentjes.

Voor die heropbouw werd gebruik gemaakt van nieuwe bakstenen, geleverd door de firma Vandemoortel N.V. uit Oudenaarde (terwijl voor de herstellingen aan het parement van het torenlichaam voor recuperatiestenen geopteerd werd). Formaat, kleur en textuur van de nieuwe stenen zijn weliswaar in overeenstemming met die van de vroegere, maar men heeft er - zoals het bij een goede restauratie past - bewust niet naar gestreefd het nieuwe uitzicht te verbergen. De natuurlijke patine die er in de loop van de volgende jaren op zal komen, zal het onderscheid tussen oud en nieuw vanzelf doen vervagen.

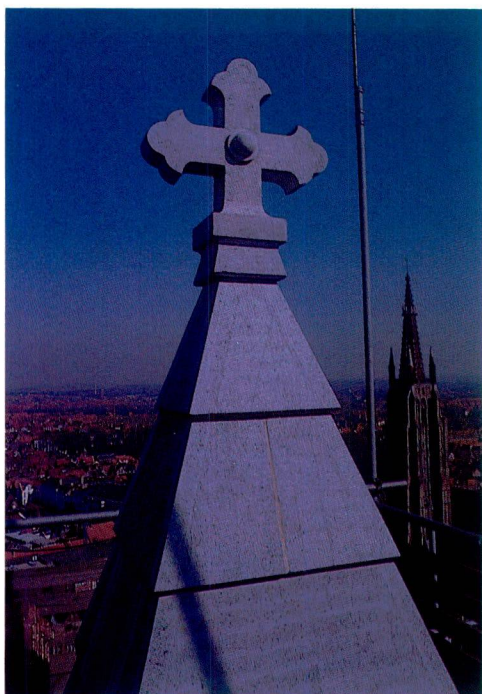
Voor de bekroning (spitsen) van de torentjes gebruikte men natuursteenblokken, meer bepaald Dinantiaan-kalksteen, afkomstig uit steengroeven in Denée (prov. Namen) en Zinnik (Henegouwen). Deze harde, blauwgrijze steensoort wordt

gewoonlijk met de termen «hardsteen» of «arduin» aangeduid. Men spreekt ook wel van «Doornikse steen». Het is een traditioneel bouw materiaal dat reeds in de middeleeuwen veelvuldig aangewend werd voor het optrekken van kerken en openbare gebouwen. Op de torentjes zijn de blokken hardsteen met roestvrijstalen stangen tot een onwrikbaar geheel aan elkaar verankerd, waardoor ze voor zeer lange tijd weer en wind zullen kunnen trotseren.

Glanzende centrale spits straks weer groen

Ook de centrale spits van de toren werd inmiddels onder handen genomen. De oude koperen bekleding werd verwijderd. De onderliggende balken en planken werden waar nodig hersteld of vervangen. Daarna werd een volledig

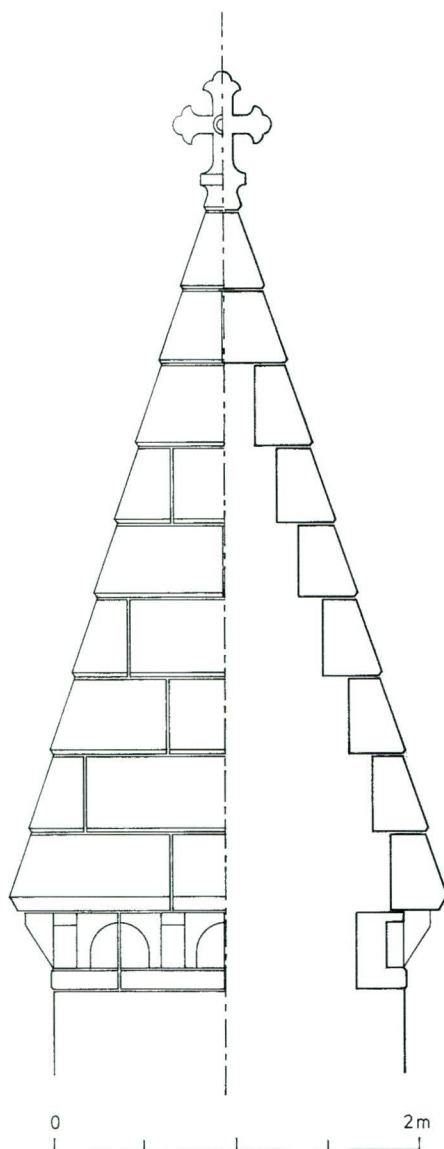
nieuwe koperen bekleding aangebracht, bestaande uit zware bladen koper van 1,2 millimeter dikte. Aanvankelijk blonk dat nieuwe koper als een spiegel, maar al na een paar dagen begon oxidatie op te treden. Het zal dus niet lang duren voor de Sint-Salvatorstoren weer zijn vertrouwde groene spits terug zal hebben.

De torenhaan en de vandaal

Hoewel de koperen bekleding toen nog niet helemaal compleet was, werd op vrijdag 31 maart de afwerking van de spits gevierd met het terugplaatsen van de torenhaan. Eigenlijk had de gerestoreerde haan al vorig jaar zijn plaats definitief terug ingenomen. Hij diende echter begin dit jaar onvoorzien weer weggehaald te worden. Op een donkere weekendnacht had namelijk een vandaal, ondanks de beveiligingsmaatregelen van de aannemer, de beklimming van de torensteiger ondernomen om de naam van zijn vriendin en een symbool van zijn viriliteit in het bladgoud te krassen. Origineel en gedurfd misschien, maar vooral ergerlijk en getuigend van weinig respect voor het monument en de restauratieploeg. De geschonden haan moest dus voor herstelling

Boven: nieuw koper op de centrale torenspits van de Sint-Salvator. Links: de hoektorentjes verkeerden in slechte staat (boven) en werden volledig herbouwd (onder).

Hiernaast: Sint-Salvatorskathedraal, opbouw van de natuurstenen spitsen van de bovenste hoektorentjes (tekening A. Debonnet, naar het oorspronkelijke plan van Groep Planning).
Onder: blokken blauwe hardsteen in de steengroeve van Denée, bestemd voor de toren van de Brugse kathedraal.

opnieuw naar beneden, om dan, zoals gezegd, op 31 maart - en nu hopelijk écht voorgoed - zijn hoge uitkijkpost te gaan innemen. Gedeputeerde Fernand Peuteman, die de eerste keer al eigenhandig de torenhaan terugplaatste, wilde ook nu de klus persoonlijk afmaken en beklom opnieuw het steile laddertje langs het torenkruis. In mei worden de bovenste niveau's van de steiger afgebroken, waarna geen enkele vandaal, hoe onverschrokken ook, nog bij de haan zal kunnen.

Ruim 10.000 bezoekers voor tentoonstelling «Toren in Steigers»

Van 2 tot 25 september 1994 liep in het Provinciaal Hof te Brugge de tentoonstelling *Toren in Steigers*. Op initiatief van het Westvlaamse provinciebestuur belichtten de v.z.w. Dieper Inzicht en de provinciale Dienst voor Cultuur daarin de bouwgeschiedenis van de Brugse Sint-Salvatorskathedraal en de aan de gang zijnde restauratie.

In het historisch gedeelte ging de aandacht vooral naar wat er in de 19de eeuw met de toren is gebeurd: de brand van 1839, de verschillende ontwerpen voor herstel of wederopbouw, het optrekken van de neoromaanse bovenbouw naar het ontwerp van de Engelse architect William Chantrell en de latere toevoeging van een centrale spits. Dank zij de medewerking van de provinciale Archiefdienst kon dit gedeelte geïllustreerd worden met een aantal nooit eerder getoonde originele documenten.

Voor het uitvoerig gestoffeerde gedeelte over de restauratie kon een beroep gedaan worden op de medewerking van de Vakgroep Geologie en Bodemkunde van de Gentse Universiteit en van enkele ondernemingen die rechtstreeks bij de restauratiewerken betrokken zijn. Bij deze laatste dienen vooral het aannemersbedrijf Arthur Vandendorpe en het ingenieurs- en architectenbureau Groep Planning, beide uit Brugge, vermeld. Hierdoor was het mogelijk om de gebruikte technieken, materialen en werktuigen op een didactisch verantwoorde wijze aan het publiek voor te stellen. Men kon er tevens enkele oorspronkelijke bouwfragmenten van de middeleeuwse Sint-Salvator aanschouwen, waaronder een deel van het Romaanse portaal en één van de Doornikse zuiltjes van de 13de-eeuwse galmgaten. Tenslotte werd ook aandacht besteed aan de recent ontdekte beschilderde grafkelders en aan de zeer merkwaardige muurschilderingen in de Sint-Jacobskapel.

De organisatoren mochten zich in een ruime publieke belangstelling verheugen. Bij de openingsplechtigheid, op donderdagavond 1 september 1994, waren de benedenzalen van het Provinciaal Hof bijna te klein om alle genodigden te ontvangen die kwamen luisteren naar de openingstoespraken van Ir. Jan Hoste (Groep Planning), directeur Ludo Valcke (provinciale Dienst voor Cultuur) en Gouverneur Olivier Vanneste. In de daaropvolgende drie weken vonden talrijke bezoekers de weg naar de tentoonstelling. Sommige Brugse scholen organiseerden rondleidingen in klasverband, zoals het Sint-Leocollege, het Hoger Pedagogisch

Instituut van het Gemeenschapsonderwijs (lerarenopleiding) en het Vrij Technisch Instituut, waarvan de leerlingen uit het specialisatiejaar restauratie een uiterst gemotiveerd toehoorderspubliek bleken te vormen.

Een absoluut record werd genoteerd op Open Monumentendag, maar toen kwamen velen natuurlijk met de bedoeling ook het Provinciaal Hof zelf eens van onder tot boven te bezoeken. Dank zij deze grote belangstelling kon op de voorlaatste dag de kaap van de tienduizend bezoekers overschreden worden.

Op zondag 25 september diende *Toren in Steigers* de deuren te sluiten, omdat de zalen voor andere manifestaties moesten vrijgemaakt worden. Dit werd door sommigen betreurd. Indien de tentoonstelling enkele weken langer had kunnen openblijven, was het bezoekersaantal ongetwijfeld nog heel wat hoger geweest.

De tienduizendste

Op zaterdagmiddag 24 september 1994 kon men aan de balie van de tentoonstelling *Toren in Steigers* de tienduizendste bezoeker noteren: mevrouw Anje Dhondt, studente architectuur uit Brugge. Zij werd verwelkomd door bestendig afgevaardigde Fernand Peuteman, in aanwezigheid van vertegenwoordigers van de provinciale Dienst voor Cultuur en de v.z.w. Dieper Inzicht. Als aandenken ontving zij een boekenpakket.

Sint-Jacobskapel vanaf 1 juni voor publiek opengesteld

De gerestaureerde Sint-Jacobskapel in de Sint-Salvatorskathedraal was al even te bezoeken tijdens Open Monumentendag 1994. Daarna ging ze weer dicht voor verdere afwerking (onder meer aanbrengen van verlichting). Vanaf 1 juni 1995 is ze elke dag toegankelijk en kan men er naar believen de merkwaardige sporen

van muurschilderingen uit de 14de, 15de en late 16de eeuw bekijken.

De kapel krijgt ook een nieuwe functie als doopkapel. Hiertoe werd een 16de-eeuwse arduinen doopvont, die tot nog toe achter in de kerk stond en er als wijwatervat dienst deed, naar de Sint-Jacobskapel overgebracht.

Sint-Salvatorskathedraal, Brugge: arduinen doopvont uit 1584-1585, die lange tijd als wijwatervat dienst heeft gedaan en nu in de gerestaureerde Sint-Jacobskapel geplaatst wordt.

Onderhoudspremie Beschermd Monumenten

Per 1 oktober 1994 werd een nieuw besluit van de Vlaamse regering van kracht betreffende het verlenen van premies voor het onderhoud van beschermd monumenten. Eigenaars of 'houders van zakelijke rechten' (b.v. erfpachtnemers) van een beschermd goed die op eigen kosten onderhoudswerken laten uitvoeren, kunnen tot 40 % van het uitgegeven bedrag vergoed krijgen. De filosofie achter deze maatregel is dezelfde die tot de oprichting van de Monumentenwacht leidde: tijdig onderhoud garandeert de instandhouding van het monumentaal erfgoed en voorkomt geldverslindende

herstellingen die voortvloeien uit langdurige verwaarlozing.

Het besluit somt in detail alle onderhoudswerken op die in aanmerking komen voor deze subsidiëring. Het gaat in de eerste plaats om het herstellen van beschadigingen aan daken, dakgoten, waterafvoeren, metselwerk, ramen en deuren. Ook het verstevigen van funderingen en het treffen van tijdelijke maatregelen ter verzekering van de stabiliteit van een gebouw komen in aanmerking. Verder: de bestrijding van, of het nemen van preventieve maatregelen tegen parasieten (schimmels, mossen, zwammen, houtworm),

corrosie, vocht- en vorstschade; algemene onderhoudswerken (schilderen, voegen, bepleisteren...); brand- en diefstalbeveiliging; het aanbrengen of herstellen van voorzieningen voor de toegankelijkheid in verband met onderhoud en beveiliging.

Voor een aantal bijzondere types monumenten wordt een bijkomende lijst gegeven van werken die eveneens in aanmerking komen voor een premie. Het gaat om beschermde monumenten met een waardevol interieur of waardevolle elementen in dat interieur, beschermde beiaarden, torenuurwerken en luiklokken, beschermde orgels, beschermde wind- en watermolens en tenslotte ook nog de als

monument beschermde historische parken en bomen.

De premie bedraagt 40 % van de uitgaven voor de onderhoudswerken die de 600.000 frank niet overschrijden. Voor het gedeelte van de uitgaven tussen 600.000 en 1.200.000 frank bedraagt de premie 25 %. Voor het gedeelte van de uitgaven boven de 1.200.000 frank wordt geen onderhoudspremie toegekend.

De volledige tekst van het besluit is verschenen in het *Belgisch Staatsblad* van 25 januari 1995, blz. 1663-1666. Daar staan ook de voorwaarden vermeld waaraan de aanvragers moeten voldoen om in aanmerking te komen voor deze premie.

Fort Napoleon onteigend

In de duinen ten oosten van de Oostendse havengeul ligt het Fort Napoleon.

Het werd in 1811-1814 gebouwd op bevel van Napoleon om de haven te beschermen tegen (Engelse) aanvallen vanop zee en om als ondersteuning te dienen bij een eventuele Franse invasie van Engeland.

In de 19de en een deel van de 20ste eeuw

bleef het een militaire functie vervullen. Tijdens de beide wereldoorlogen werd het door de Duitse bezetter gebruikt. Vooral in de eerste wereldoorlog gaf dit aanleiding tot aanpassingswerken, die echter het wezenlijke karakter van het bouwwerk niet aantastten. Na de tweede wereldoorlog verloor het voorgoed zijn militaire betekenis en kwam het leeg te staan. Vrij snel daarna trad het verval in. Niet alleen de natuurelementen, maar ook vandalen en spelende kinderen droegen actief bij tot de aftakeling van het nochtans oersterke gebouw.

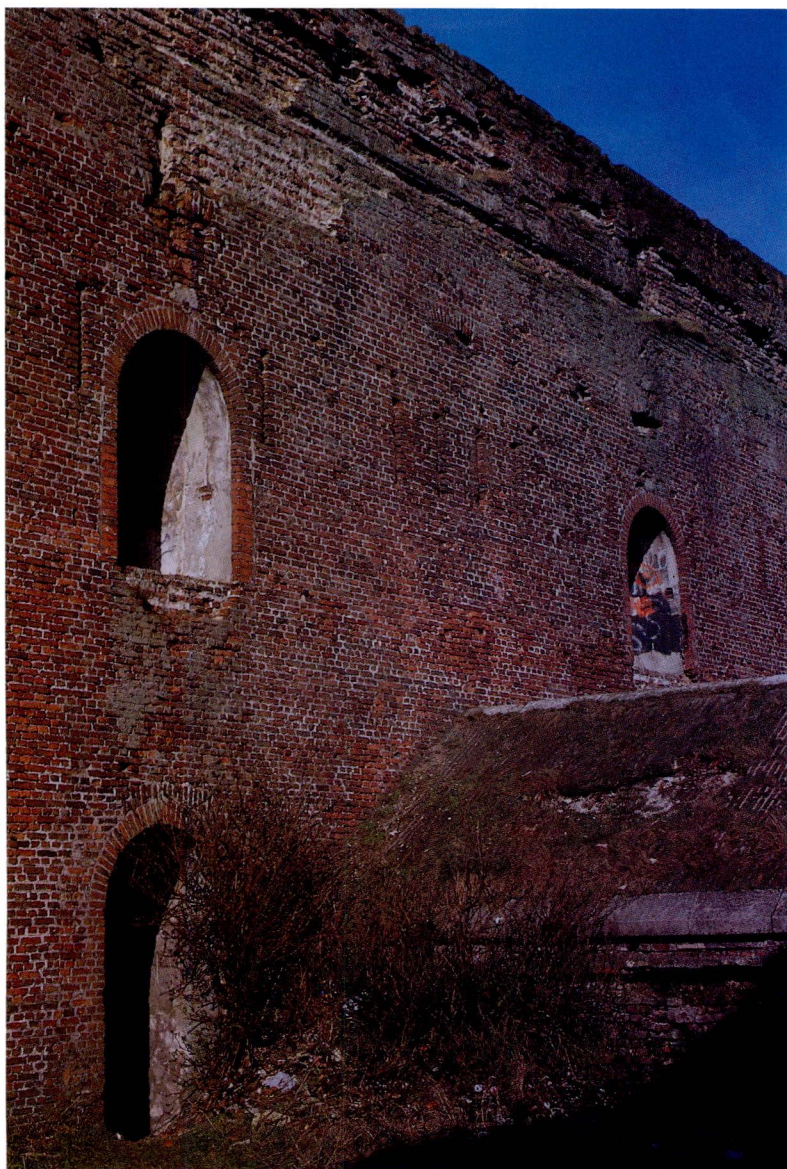
Af en toe doken weliswaar plannen op om het een nieuwe bestemming te geven. Geen enkel ervan werd uitgevoerd. In 1976 werd het fort op de monumentenlijst geplaatst, maar het verval ging ook daarna ongestoord verder.

De jongste jaren is het Fort Napoleon weer in de aandacht gekomen. Dit is grotendeels te danken aan een Oostendse v.z.w. die zich tot enig doel gesteld heeft het gebouw te restaureren en het zo mogelijk een nieuwe bestemming te geven. De initiatiefnemers wisten het provinciebestuur en vervolgens ook het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, de Koning Boudewijnstichting en het Oostendse stadsbestuur voor de zaak te sensibiliseren.

Dit alles heeft op 8 maart 1995 geleid tot een besluit van de Vlaamse regering om het fort - dat nog steeds eigendom was van de federale overheid - te laten onteigenen ten voordele van het Vlaams Gewest. De bedoeling is, het fort in erfpacht te geven aan de nieuw opgerichte *Stichting Vlaams Erfgoed*, die de effectieve restauratie zo snel mogelijk ter hand zal nemen.

In een volgend nummer van *In de Steigers* komen wij uitvoeriger terug op het Fort Napoleon en de Stichting Vlaams Erfgoed.

Fort Napoleon, Oostende: binnenkort wordt met de restauratie gestart.

Het Westvlaams Orgelpatrimonium

In de provincie West-Vlaanderen bevinden er zich 424 orgels. Daarvan zijn er 116 als monument beschermd. Voor nog een aantal orgels is die beschermingsprocedure lopende. Verdere beschermingen worden voorbereid. Veruit de meeste orgels zijn eigendom van de gemeenten en staan in de parochiekerken.

Op initiatief van de Provincie en mede op vraag vanuit de betrokken sector, werd in 1993 gestart met een *Provinciale Advies- en Overlegcommissie Orgels*. Die Commissie beoogt, met de middelen waarover zij beschikt, het orgelpatrimonium veilig te stellen naar de toekomst toe. Dat de Commissie er nodig is, wordt bewezen door de feiten. Vele orgels, waaronder historisch zeer waardevolle, verkeren voor het ogenblik immers in slechte staat en zouden dienen gerestaureerd.

Oorzaken van de aftakeling zijn heel dikwijls de orgelonvriendelijke verwarmingsinstallatie, het gebrek aan preventief nazicht en het gemis aan periodiek onderhoud. Een besluit van de Vlaamse regering van 17 november 1993 legt thans op dit gebied bepaalde voorschriften op, die evenwel enkel gelden voor de als monument beschermde orgels. Om die voorschriften verplicht te kunnen maken voor de andere historisch waardevolle orgels, moeten die ook eerst als monument beschermd worden. De Provinciale Advies- en Overlegcommissie Orgels zet zich daarvoor in. Het oprichten van een «provinciale orgelwacht» - naar analogie met de «monumentenwacht» - is een idee dat in dit verband zeker overweging verdient.

Een belangrijke factor is ook de animatie rond het orgel. Een orgel dient regelmatig bespeeld en moet de aandacht van het publiek kunnen trekken. Het provinciaal subsidiereglement ter activering van het orgelspel, goedgekeurd door de Provincieraad op 6 december 1994, vormt daar toe reeds een ernstige bijdrage.

Een moeilijker opdracht is de restauratie. Restauratie is meestal een kwestie van financiële middelen. Wat dit laatste betreft, wordt vastgesteld dat er probleemgemeenten zijn. Dit zijn doorgaans kleinere gemeenten (met minder dan 10.000 inwoners) die meerdere kerkfabrieken ten laste hebben. Om die gemeenten een handje toe te steken werd door de Provincieraad op 26 januari 1995 beslist een extra financiële steun te verlenen door een verhoogde premie toe te kennen bij de restauratie van een als monument beschermd orgel. Die extra steun bestaat uit een restauratiepremie van 30%. Rekening houdend met de gebruikelijke restauratiepremie van 60% door het Vlaams Gewest, bedraagt het eigen aandeel van de opdrachtgever dus ten hoogste 10%, wat zeker haalbaar moet zijn.

In compensatie voor die verhoogde provinciale tussenkomst wordt dan wel een extra-engagement van de begunstigde verwacht, bij voorbeeld door het afsluiten van een jaarlijks onderhoudscontract en door een betere controle op de werking van de bestaande verwarmingsinstallatie. Tenslotte nog dit. Op het gebied van orgelbouwgesciedenis zou 1997 voor de provincie West-Vlaanderen een mooi jaar kunnen worden. Het is het jaar van het orgelfestival en -concours voor het Brugse luik van het Festival van Vlaanderen. Maar het is tevens de tweehonderdste verjaardag van het overlijden van de laatste grootmeester van Brugge binnen de traditie van de kustvlaamse orgelschool, namelijk Dominicus Berger. Dit zou op een passende manier kunnen gevierd worden, bij voorbeeld door het organiseren van een tentoonstelling rond deze figuur, alsmede door de uitgave van een boek over de orgels in West-Vlaanderen en een CD met orgelmuziek, gespeeld op Westvlaamse orgels.

Wilfried Moeyaert

BOEKENPLANK

Van Waterhalle tot Provinciaal Hof

Aan de oostzijde van de Markt in Brugge staat het Provinciaal Hof, een monumentaal neogotisch gebouw dat door velen voor authentiek middeleeuws gehouden wordt. Wie een beetje de geschiedenis van Brugge kent, weet natuurlijk beter. Op die plaats stond in de late middeleeuwen en tot in de 18de eeuw immers de *Waterhalle*, dat merkwaardige, uit 1284 daterende pakhuis dat schrijlings over de Reie gebouwd was.

Over die Waterhalle zijn de Bruggelingen altijd heel fier geweest. Zij lieten nooit na het aan voorname vreemde bezoekers

te tonen. En toen het monument in 1787-1791 op bevel van de centrale overheid gesloopt werd - om de stenen te gebruiken voor de bouw van een legerkazerne! - was dat zéér tegen de zin van het stadsbestuur.

Nadien verrees op die plaats een classicistisch huizencomplex in Lodewijk-XVI-stijl. Dit was een op het eerste gezicht wat on-Brugs aandoend bouwwerk, dat in de tweede helft van de 19de eeuw door de voorstanders van de zogenaamd authentieke *Brugsche bouwtrant* hartstochtelijk verfoeid werd. Door zijn

De voorloper van het Provinciaal Hof op de Markt van Brugge: het classicistisch gebouw dat in 1789 en volgende jaren werd opgetrokken op de plaats van de afgebroken Waterhalle. Detail uit een lithografie van P. Lauters, uitgegeven door S. Avanzo, ca. 1820-1830 (Brugge, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief).

volumewerking en gevelritmiek stoorde het echter helemaal niet in de nabijheid van de hallen en het belfort. Van dit complex verwierf het Provinciebestuur van West-Vlaanderen in 1850 het middeleeuwse, om er een provincieraadszaal in te richten.

Nadat in 1878 een brand een groot deel van het classicistische gebouw verwoest had, werd in de jaren '80 van de 19de eeuw begonnen met het optrekken van het huidige, neogotische Provinciaal Hof. De ontwerpers waren René Buyck (zoon van Pieter Buyck, en net als zijn vader provinciaal architect) en Brugs stadsarchitect Louis Dela Censerie. Voor Dela Censerie was het Provinciaal Hof één van de drie grote neogotische gebouwen in Brugge (naast de Minnewaterkliniek en de Rijksnormaalschool) die zijn reputatie als groot neogotisch architect vestigden. Luc Devliegheer, die in 1976 al meewerkte aan het thans uitverkochte boekje

Het Provinciaal Hof te Brugge, heeft zich verdiept in de geschiedenis van de gebouwen die elkaar aan de oostzijde van de Markt hebben opgevolgd. *Van Waterhalle tot Provinciaal Hof* is dan ook de titel van het boek dat hij over dit onderwerp schreef. Daarvoor heeft hij niet alleen massa's archiefteksten doorgeworsteld (zoals blijkt uit het uitgebreide voetnoten-apparaat), hij heeft tevens heel wat interessant iconografisch materiaal bijeengebracht, dat ook allemaal - vaak in kleur - in het werk is gereproduceerd.

Dit boek vult beslist een leemte. Want het is bij voorbeeld opvallend hoe weinig er tot nog toe over de Waterhalle was gepubliceerd. Tegelijk beschikt de provincie West-Vlaanderen nu over een representatief boek betreffende de geschiedenis van haar meest prestigieuze gebouw: het Provinciaal Hof. - (MR).

L. Devliegheer, *Van Waterhalle tot Provinciaal Hof*, Brugge, Uitgeverij Marc Van de Wiele, 1994, 88 blz.

Cultuurtoeristische brochures voor het grensgebied West-Vlaanderen/Noord-Frankrijk

In het kader van het Interreg-programma van de Europese Gemeenschap is het de jongste jaren op verschillende gebieden tot een grensoverschrijdende samenwerking gekomen tussen Noord-Frankrijk en West-Vlaanderen. Eén van de terreinen waarop een dergelijke samenwerking is ontstaan, is het cultureel patrimonium. In 1993 leidde dit reeds tot de uitgave van een kleine brochure met als titel *Kerken in West- en Frans-Vlaanderen, grensoverschrijdende routes*. Aan Vlaamse zijde werkten het Bestuur voor Monumenten & Landschappen en het Provinciebestuur van West-Vlaanderen hieraan mee, aan Franse zijde was dat de

Service de l'Inventaire Nord - Pas de Calais.

In 1994 startte een omvangrijker initiatief, namelijk de uitgave van een reeks *cultuurtoeristische brochures*. Daarin worden telkens een aantal grensoverschrijdende fiets- of wandelroutes beschreven, die een cultureel of historisch thema gemeen hebben. Elke brochure bevat een historische inleiding, waarna de gedetailleerde en kleurrijk geïllustreerde routebeschrijvingen (met veel aandacht voor het bouwkundig patrimonium) volgen. Van elke uitgave is een Nederlandstalige en een Franstalige versie voorhanden. Uitgever is het Provinciebestuur

van West-Vlaanderen, met de medewerking van o.m. de Vlaamse Gemeenschap en de Région Nord - Pas de Calais. Tot nog toe zijn twee deeltjes verschenen. Het eerste heeft als thema «de Geuzen in het zestiende-eeuwse Westkwartier» en bevat één fietsroute en twee wandelroutes. Van het tweede luidt de titel *In het spoor van '14-'18*. Het bevat vier fietsroutes van 45 à 60 km, die de frontstreek tussen Nieuwpoort in het noorden en Armentières in het zuiden verkennen. - (MR).

Van Bosgeuzen tot Beeldenstorm. De Geuzen in het zestiende-eeuwse Westkwartier [Sint-Andries-Brugge, 1994], 78 blz. (Franse versie: *Prêcheurs et Casseurs. Itinéraires des Gueux dans le West-Quartier*) - *In het spoor van '14-'18. Langs Nieuwpoort, Diksmuide, Ieper en Armentières*, [Sint-Andries-Brugge, 1994], 80 blz. (Franse versie: *Sur les chemins de la Grande Guerre. Entre Nieuport, Dixmude, Ypres et Armentières*).

Verkoopprijs per deel: 250 frank. De brochures zijn verkrijgbaar bij de Provinciale Dienst voor Cultuur (Provinciehuis Boeverbos, telefoon (050) 40 34 44), bij Westtoerisme en voorts bij de meeste plaatselijke VVV's in de beschreven regio's.

Godshuizen in Brugge

Iedere toerist kent ze: de godshuizen van Brugge, die in zo belangrijke mate het uitzicht van de stad mede bepalen. Zij illustreren perfect welke monumentale waarde de *architectura minor* kan hebben. Niet minder dan zesenvestig van dergelijke woninggroepen hebben de tand des tijds overleefd en - wat nog merkwaardiger is - zij hebben alle, op drie na, hun oorspronkelijke functie behouden: huisvesting bieden aan (behoefte) bejaarden. De eigenaar, het O.C.M.W. van Brugge, doet zeer loffelijke inspanningen om deze woningen te restaureren, waarbij de meest gunstige combinatie wordt nastreeft tussen actueel wooncomfort en respect voor het monument.

Over de Brugse godshuizen zijn in het verleden al enkele publikaties verschenen. Meest bekend is A. Maertens, *Gids der Brugsche Godshuizen* (Brugge 1940), dat samen met een onuitgegeven manuscript van A. Maertens en R. Cauwe (bewaard in de abdijbibliotheek van Steenbrugge) de basis vormde voor veel van de recentere bijdragen over hetzelfde onderwerp. Hilde De Bruyne, wetenschappelijk medewerkster en archivaris van het O.C.M.W. van Brugge, heeft zich niet vergenoegd met het nogmaals hernemen van de bevindingen van Maertens, maar is naar de archiefbronnen zelf teruggegaan. Het resultaat is het boek *De godshuizen in Brugge*. De auteur heeft niet naar volledigheid gestreefd. In haar inleiding stelt zij bescheiden dat het boek «als een historische verkenning opgevat (is), een stap naar een verdere uitdieping van deze heel eigen vorm van armenzorg» (blz. 7). Na een historische inleiding brengt zij een selectie van zeventien godshuizen waarvan de geschiedenis - ook de bouwgeschiedenis - uitvoeriger behandeld

wordt. Over de andere godshuizen zijn beknoptere gegevens verwerkt in de bijchriften bij de talrijke kleurenillustraties van fotograaf Hugo Maertens. Achteraan is een selectieve bibliografie en een overzichtskaartje opgenomen. - (MR).

H. De Bruyne, *De godshuizen in Brugge*, Roeselare/Brussel, Roularta Books & Gemeentekrediet, 1994, 96 blz.

Vlaanderen vanuit de lucht

Letterlijk en figuurlijk overzichtelijk en hoogstaand: zo wordt het boek *Vlaanderen in vogelvlucht* getypeerd op de achterflap. Niet ten onrechte, althans voor wat de foto's betreft. De Brusselse lucht-fotograaf Daniël Philippe, die al fotoboeken over o.m. Frankrijk, New York en Madeira op zijn actief heeft, geeft hier weer een fraai staaltje van zijn kunnen. In vaak schitterende luchtopnamen brengt hij vanuit een ongewoon perspectief een verrassend en aantrekkelijk beeld van Vlaamse landschappen en steden. Daarbij is West-Vlaanderen zeer ruim vertegenwoordigd, met talrijke gezichten van Brugge, Damme, Oostende, Ieper, de zee en de polders.

De foto's zijn zonder uitzondering van goede tot uitstekende kwaliteit, met één (grappig) foutje: het gezicht op de Markt en de Burg van Brugge op blz. 50 is in spiegelbeeld afgedrukt, waardoor de kijker even op het verkeerde been gezet wordt. Het gaat ook om zeer recente foto's: de gevangenis van het Pandreitje in Brugge is al gesloopt en in het grasperk voor de Onze-Lieve-Vrouwekerk staan publiciteitszuilen voor de Memlingtentoonstelling van 1994.

Zijn de foto's een lust voor het oog, de kwaliteit van de bijchriften is heel wat minder. Die zijn meestal weinig informatief en soms ronduit verkeerd. Zo staat bij een foto van het Provinciaal Hof in Brugge dat het om het stadhuis en de Oude Griffie gaat! Op blz. 58 worden

IN DE STEIGERS

Monumentennieuws uit West-Vlaanderen

verschijnt tweemaal per jaar en is een uitgave van de Provinciale Dienst voor Cultuur in opdracht van de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen.

Redactie-adres: 'In de Steigers', Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries/Brugge.

Redactionele coördinatie: Marc Ryckaert.

Vormgeving en druk: Provincie West-Vlaanderen - Grafische Dienst.

Verantwoordelijke uitgever:

Ludo Valcke, directeur Dienst voor Cultuur, Provincie West-Vlaanderen.

Werken mee aan dit nummer:

B. Delaey, W. Moeyaert, R. Nys, M. Ryckaert.

Illustratieverantwoording: A.C.L./K.I.K., Brussel: blz. 6 - Airprint, Brussel: blz. 16 - Arnoud Debonnet, Brugge: blz. 3, 10 boven - Groep Planning, Brugge: blz. 4 - Magenta, Brugge: blz. 8 - Hugo Maertens, Brugge: blz. 1, 14 - P.B.C., Brugge: blz. 11 - Marc Ryckaert, Gent: blz. 9 boven, 9 onder, 12 - Arthur Vandendorpe, Brugge: blz. 9'midden, 10 onder - H. Vanhaelewyn, Brugge: blz. 3.

*Veurne vanuit het zuiden
(foto Airprint, Brussel).*

Predikherenbrug en Sint-Jan-Nepomucenusbrug met elkaar verward, terwijl op blz. 61 een foto van het Gentse Museum voor Volkskunde aan de Kraanlei (voormalig Kinderen Alijns-hospitaal) tussen de gezichten op Brugge verdwaald is, helemaal zonder bijschrift deze keer. En de Mechelse watermolen

op blz. 140 is in werkelijkheid het Groot Spui te Lier. Men kan dus maar beter voluit van de foto's genieten, zonder zich te veel om de bijschriften te bekommeren. - (MR).

D. Philippe & B. Henry, *Vlaanderen in vogelvlucht*, Brussel, Uitgeverij Airprint, 1994, 176 blz. (ook in Franse en Engelse versie).

Inhoud

- 1
De Provincie West-Vlaanderen en
het Bisschoppelijk Paleis in Brugge
(M. Ryckaert)
- 2
Redactioneel
- 4
Bisschoppelijk Paleis te Brugge: restaura-
tie van gevels en daken (B. Delaey)
- 5
Massangis-steen
- 7
Bisschoppelijk Paleis in 1938 op het nip-
pertje aan vernieling ontsnapt
- 8
Restauratie bovendeeel Sint-Salvatorstoren
nadert voltooiing

- 10
Ruim 10.000 bezoekers voor tentoonstel-
ling 'Toren in Steigers'
- 11
Sint-Jacobskapel vanaf 1 juni voor
publiek opengesteld
- 11
Onderhoudspremie Beschermd Monumenten
- 12
Fort Napoleon onteigend
- 13
Het Westvlaams orgelpatrimonium
(W. Moeyaert)
- 13
Boekenplank